

ΑΝΕΚΔΟΤΟ ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ Κ. ΜΟΥΣΟΥΡΟΥ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΑΓΩΝΙΣΤΗ Θ. ΓΡΙΒΑ

Μετά τὸ τέλος τοῦ Ἀγώνα πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀγωνιστὲς παρέμειναν στὶς τάξεις τοῦ στρατοῦ, ὄχι γιατί τοὺς χρειαζόταν πιά ἡ πατρίδα, ἀλλὰ γιατί δὲν ἤξεραν τί ἄλλο νὰ κάνουν, καθὼς ὅλη τους τὴ ζωὴ ὡς τότε τὴν εἶχαν περάσει πολεμώντας. Τὸ 1829, ἐνῶ ὁ πόλεμος εἶχε σταματήσει, ὑπῆρχαν περίπου 6.000 ἄτακτοι στρατιῶτες, ποὺ ἐπειδὴ δὲν τοὺς συντηροῦσε τὸ κράτος ἦταν στρατοπεδευμένοι ἔξω ἀπὸ τίς πόλεις καὶ λυμαίνονταν τὴ γύρω περιοχὴ. Οἱ πῖθ πολλοὶ ἦταν ἀπὸ τὴ Ρούμελη, εἶχαν γεννηθῆ μέσα σὲ στρατιωτικὲς οἰκογένειες καὶ ἀνατραφῆ στὴ στρατιωτικὴ ζωὴ. Θεωροῦσαν τὴ ζωὴ ἔξω ἀπὸ τὸ στρατὸ ἄχαρη καὶ τὴν περιφρονοῦσαν. Ἀλλὰ καὶ νὰ ἤθελαν ἀκόμη νὰ γυρίσουν στὰ σπίτια τους, γιὰ πολλοὺς αὐτὸ σήμαινε ἐπιστροφή στὸ ζυγὸ τῶν Τούρκων· τὸ νεοσύστατο κράτος εἶχε πολὺ περιορισμένα σύνορα, καὶ ἡ ἰδιαιτέρη πατρίδα πολλῶν ἀγωνιστῶν δὲν εἶχε ἐνσωματωθῆ στὴν Ἑλλάδα. Ἔτσι ὅσοι δὲν μποροῦσαν νὰ γυρίσουν πίσω σὲ μιὰ ἐλεύθερη πατρίδα παρέμειναν σὰν ἄτακτοι στρατιῶτες δημιουργώντας πολλὰ προβλήματα στὸ κράτος κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ὑπάρξεώς του ¹.

Ἐνημερωμένος καλὰ γιὰ ὅλα αὐτὰ ὁ διπλωματικὸς ἀντιπρόσωπος τῆς Τουρκίας στὴν Ἑλλάδα Κωνσταντῖνος Μουσοῦρος προσπάθησε νὰ ἐκμεταλλευθῆ αὐτὴ τὴν κατάσταση χρησιμοποιώντας τὸν Θεόδωρο (ἢ Θεωδωράκη) Γρίβα, ἕναν ἀπὸ τοὺς Ρουμελιῶτες ποὺ ἡ ἰδιαιτέρη του πατρίδα καὶ τὸ ἄρματολίκι του εἶχαν μείνει ἔξω ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα. Τὸ ὄνομα τοῦ Θ. Γρίβα συνδέεται μὲ πολλοὺς ἀγῶνες, ὄχι πάντα γιὰ τὴν ὑπόθεση τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γιὰ ἀτομικὲς φιλοδοξίες καὶ συμφέροντα. Γεννήθηκε τὸ 1797 στὴν Πάργα ἢ στὴν Πρέβεζα, ὁ τέταρτος γιὸς ἀπὸ τοὺς πέντε τοῦ ἄρματολοῦ Δράκου Γρίβα. Ὅλοι οἱ πρόγονοὶ του ὑπῆρξαν ἄρματολοι ποὺ πέρασαν τὴ ζωὴ τους πολεμώντας στὰ βουνὰ τῆς Ἀκροναχίας, ἄλλοτε στὸ πλευρὸ τῶν Τούρκων καὶ ἄλλοτε στὸ πλευρὸ τῶν Ἑλλήνων, ἐξασφαλίζοντας ἔτσι

1. Βλ. Ἀποστ. Ε. Βακαλοπούλου, *Τὰ ἐλληνικὰ στρατεύματα τοῦ 1821*, Θεσσαλονίκη 1948, σ. 251-292.

ὄχι μόνο τὴν ἐλεύθερη διαβίωση, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπέκταση τῶν ἀρχιτολκικῶν τούς καὶ τὴν ἐδραίωση τῆς δυνάμεώς τους. Ὅλα αὐτὰ ἐπέδρασαν στὴ διαμόρφωση τοῦ τρόπου ζωῆς καὶ τοῦ χαρακτήρα τοῦ Θ. Γρίβα. Πολὺ νέος ἀκόμη ὑπῆρξε τὸν Ἀλλ-πασά κι ἔπειτα τὸν Ὁμέρ Βριόνη. Τελικὰ ὅμως συνέδεσε τὰ συμφέροντά του μὲ τὸν ἀγώνα τῶν Ἑλλήνων. Ἀπὸ τὸ 1821 κι ἔπειτα, πῆρε μέρος σὲ πολλὰ μάχες κατὰ τῶν Τούρκων.

Γιὰ τὸν Θεόδωρο Γρίβα ἐκτενῆ βιογραφία ἔγραψε ὁ Δ. Γρ. Καμπούρογλου¹. Ὁ συγγραφέας στὸν πρόλογό του τονίζει ὅτι στηρίζεται σὲ ἔγγραφα μὲ ἀντιμαχόμενες πληροφορίες καὶ ὅτι παραθέτει τὰ σπουδαιότερα «ὅπως διευκολυνθῆ ἢ ἐξεύρεσις τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας». Ἡ εὐνοϊκὴ ὅμως εἰκόνα τοῦ Θ. Γρίβα ποὺ παρουσιάζει γεννάει πολλὰ ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ἀντικειμενικὴ χρησιμοποίησιν τῶν πηγῶν αὐτῶν.

Εὐνοϊκὴ εἰκόνα γιὰ τὸν Θ. Γρίβα δίνει καὶ ὁ Κ. Μουσοῦρος σ' ἓνα ἀνέκδοτο ὡς τώρα γράμμα του πρὸς τὸν πεθερό του Στέφανο Βογορίδη, ἡγεμόνα τῆς Σάμου². Ὁ Κ. Μουσοῦρος, πρεσβευτὴς τῆς Τουρκίας στὴν Ἑλλάδα στὰ 1841-1848, κατέχει μιὰ ἰδιάζουσα θέση στὴν ἐξέλιξη τῶν διπλωματικῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν κατὰ τὰ χρόνια αὐτά. Ἦταν Τούρκος ὑπῆκοος, ἀλλὰ ἑλληνικῆς καταγωγῆς καὶ Χριστιανὸς Ὁρθόδοξος. Γεννήθηκε τὸ 1807 στὸ Ἀρναούτκιοι (τὸ ἑλληνικὸ Μέγα Ρεῦμα) τῆς Κωνσταντινουπόλεως (κατὰ τὸν Thouvenel³ ὅμως στὴν Κρήτη, σὲ μιὰ ἐπαρχία μὲ τὸ ὄνομα Μουσουριανά). Ὁ πατέρας του, Παῦλος Μουσοῦρος, ποὺ καταγόταν ἀπὸ μεγάλη βυζαντινὴ οἰκογένεια πατρικίων, φρόντισε πολὺ γιὰ τὴ μόρφωση τῶν παιδιῶν του, κι ἔτσι ὁ Κωνσταντῖνος μελέτησε τοὺς Ἑλληνας καὶ Λατίνους κλασικοὺς καὶ ἔμαθε πολλὰ γλῶσσες. Τὸ 1832 διορίστηκε γραμματεὺς τοῦ Βογορίδη, ἡγεμόνα τῆς Σάμου, καὶ τὸ 1839 παντρεύτηκε μιὰν ἀπὸ τίς κόρες του. Ἐπειδὴ ὁ Στέφανος Βογορίδης ἔμενε σχεδὸν μόνιμα στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Μουσοῦρος διορίστηκε ἐπίτροπος τῆς ἡγεμονίας τῆς Σάμου κατὰ τὴν περίοδο 1834-1837. Τὸ 1840, ὁ μεγάλος βεζύρης τῆς Τουρκίας Réchid - Pacha, εὐνοούμενος τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε ὁ Μουσοῦρος, τὸν ἔστειλε ὡς διπλωματικὸ ἀντιπρόσωπο τῆς Πύλης στὴν Ἀθήνα, ὅπου ἔμεινε ὡς τὸν Νοέμβριο τοῦ 1848, ἓνα ἔτος δηλ. μετὰ τὸ γνωστὸ διπλωματικὸ ἐπεισόδιο μὲ τὸν Ὄθωνα. Ὑπῆρξε μὲ μεγάλο ζῆλο τὴν Πύλη, ἀλλὰ ὅλη του σχεδὸν ἡ δράση στὴν Ἑλλάδα περιορίστηκε στὸ νὰ κατοπτεῖται τὴ στάση τῶν ἑλληνικῶν κυβερνήσεων ἔναντι τῶν

1. Δ. Γρ. Καμπούρογλου, *Θεόδωρος Γρίβας· βιογραφικὸν σχεδιάσμα ἐπὶ τῇ βάσει ἀνεκδότων ἐγγράφων καὶ σημειωμάτων*, Ἀθήνα 1896.

2. Τὸ γράμμα ἀνήκει στὸ ἀρχεῖο Κωνσταντίνου Μουσοῦρου ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ 5.500 περίπου ἔγγραφα καὶ ποὺ ἔχει ἀποκτήσει πρόσφατα ἡ Γεννάειος Βιβλιοθήκη.

3. E. A. Thouvenel, *La Grèce du roi Othon*, Παρίσι 1890, σ. 436.

συχνῶν τότε ἐπεισοδίων στὰ ἑλληνοτουρκικὰ σύνορα. Ὁ Theobald Piscatory, ὁ Γάλλος πρεσβευτὴς στὴν Ἀθήνα κατὰ τὰ χρόνια 1841-1848, σὲ ἐπιστολὴ του στὶς 9/2/1847 πρὸς τὸν Guizot, τὸν Γάλλο ὑπουργὸ ἐξωτερικῶν, γράφει: «Ὁὐδόλως εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Μουσοῦρος, καθὼς λέγει ὁ Lyons, εἶναι ἕνας κύριος, ἀλλ' ἀντιθέτως εἶναι ἕνας πραγματικὸς πανοῦργος, ὁ ὁποῖος διὰ νὰ εἶναι ἀρεστός εἰς τὸν προστάτην του... περιπλέκει τὰ πράγματα, ὅσον εἶναι εἰς αὐτὸν δυνατὸν, καὶ δὲν γράφει οὐδὲ λέξιν ἀληθείας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν»¹. Οἱ ἐνέργειές του αὐτές, ὅπως ἦταν φυσικό, τὸν ἔκαναν μισητὸ στοὺς Ἕλληνας², οἱ ὁποῖοι ἔβλεπαν καθαρὰ ὅτι ὁ Μουσοῦρος δὲν θὰ ἔχανε καμιὰ εὐκαιρία νὰ κάνη ὅ,τι μποροῦσε γιὰ νὰ ὀξύνῃ τὶς σχέσεις τῶν δύο κυβερνήσεων.

Στὸ γράμμα πρὸς τὸν πεθερὸ του, ἐξιστορεῖ τί τοῦ εἶπε ὁ Γρίβας σὲ μυστικὴ συνάντησή τους. Παρουσιάζει τὸν Γρίβα ἀδικημένο ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ κράτος καὶ συνηγορεῖ γιὰ τὴν ἀμνήστευσή του, γιατί νομίζει ὅτι θὰ εἶναι χρήσιμος στὴν Πύλη. Τὸ γράμμα, χωρὶς διορθώσεις, εἶναι τὸ ἑξῆς:

Ἐν Ἀθήναις τῆ 26ῃ Φεβρουαρίου 1841

Μυστικώτατον

Ἐψηλότατε Ἀθθέντα,

Γνωστός εἶναι εἰς πάντας ὁ νῦν ἐν Ἀθήναις εὐρισκόμενος Συνταγματάρχης (Colonel) Θεόδωρος Γρίβας. Γεννηθεὶς ἐν Πρεβέζῃ ἐκ πατρὸς ἔχοντος ἀπὸ προγόνων τὸ δικαίωμα τοῦ ὀπλαρχηγεῖν κατ' ἄδειαν τῆς Ἐψηλῆς Πόρτας, ἐχρημάτισεν ἐπὶ τοῦ Τεπεδενλιῆ Ἀλῆ-Πασᾶ ὀπλαρχηγὸς καὶ ὁ ἐπιστηθιώτερος τῶν δορυφόρων του. Μετὰ τὴν ἐξόντωσιν τούτου, μετέβη ὡς κατατρεχόμενος εἰς Ἑλλάδα ὅπου ὑπῆρξε πάντοτε εἰς τῶν πρωτίστων ὀπλαρχηγῶν καὶ τῶν διασημοτέρων ἀγωνιστῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως· ἰδίᾳ δὲ ἦτο καὶ εἶναι εἰσέτι ὁ μᾶλλον ἐπιρροιάζων ἐπὶ τῶν στρατευμάτων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ ἐν γένει ἐπὶ τῶν ἐκ τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους εἰς Ἑλλάδα μετα-

1. Γιὰ τὸ ἐπεισόδιο ποὺ δημιούργησε μὲ τὸν Ὀθωνα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ διακοποῦν οἱ διπλωματικὲς σχέσεις Ἑλλάδας καὶ Τουρκίας, καθὼς καὶ γιὰ τὴ δράση τοῦ Μουσούρου στὴν Ἑλλάδα, βλ. τὴ μελέτη τοῦ Ι. Χρ. Πούλου, *Τὸ ἐπεισόδιον Μουσούρου ἢ ἑλληνοτουρκικὴ διένεξις τοῦ 1847*, Ἀθήνα 1958. Ἀπὸ τὴν ἴδια μελέτη, σ. 10, σημ. 2, προέρχεται καὶ ἡ μεταφρασμένη περικοπὴ τοῦ γράμματός τοῦ Piscatory.

2. Αὐτὴ ἡ ἀντιπάθεια ἔκανε τὸν Γεώργιο Ρουσιᾶδη νὰ κυκλοφορήσῃ μὲ τὸ ψευδώνυμο Δουραῖσης ἕνα ποίημα στὰ 1848 μὲ τὸν τίτλο *Μαυρομουσουροκοδράδα*. Μιλώντας ὁ ποιητὴς γι' αὐτοὺς ποὺ ὑποκρίνονται ὅτι τάχα φροντίζουν γιὰ τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα μόνον τὰ τουρκικὰ ἐξυπηρετοῦν, λέει: «Τέτοιοι εἶναι ὅλ' αὐτοί, Μουσοῦροι, Μουσούρατοι, Μαυρομουσουρομουσουροτοί», καὶ σ' ὀλόκληρο τὸ ποίημα παρεμβάλλει σατιρικὰς παραλλαγὰς καὶ παράγωγα ἀπὸ τὸ ὄνομα Μουσοῦρος.

ναστευσάντων παμπληθῶν Ρουμελιωτῶν. Κατὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Κυβερνήτου Καποδιστρίου, ἡ Ναυπλία, τὸ μόνον φρούριον τὸ ὁποῖον δὲν εἶχε δυνηθῆ ἢ κάλλιον δὲν εἶχε προφθάσει νὰ κυριεύσῃ ὁ Ἰβραῖμ-Πασᾶς, καὶ ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχε διασωθῆ ἢ Ἑλληνικὴ ὑπαρξίς, εὐρίσκειτο εἰς χεῖρας καὶ ὑπὸ τὴν κατοχὴν αὐτοῦ· ὥστε ὁ Κυβερνήτης ἐνομίσθη ὅτι κατώρθωσε μέγα κατόρθωμα, ὅπταν ἀπελθὼν αὐτοπροσώπως εἰς Ναυπλίαν, τὸν ἐπεισεν εἰς τὸ νὰ τῷ παραδώσῃ τὰς κλεῖς τοῦ φρουρίου τούτου. Ἐνόσω ὁ Θεόδωρος Γρίβας ἦτο ὑποστήριγμα τοῦ Καποδιστρίου, ηὐτύχει καὶ ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ· ἀλλ' ἀφοῦ ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἀντιπολιτεύσεως εἴτε τοῦ λεγομένου συνταγματικοῦ κόμματος, ἔκτοτε ἤρχισεν ἡ ἐποχὴ τῆς πτώσεως τοῦ Καποδιστρίου. Ἡ ἦττα τῶν Καποδιστριακῶν καὶ ἡ ἀποδιώξις τοῦ Αὐγουστίνου ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος χρεωστοῦνται κυρίως εἰς τὸν Θεόδωρον Γρίβαν, ὄντα τότε ἀρχηγὸν τοῦ συνταγματικοῦ Στρατοῦ. Κατὰ τὴν ἄφιξιν τῆς Ἀντιβασιλείας, ὑποστηρίζων ὁ Θεόδωρος Γρίβας τὴν νέαν Κυβέρνησιν, ἔδειξε πρὸς αὐτὴν μεγάλας ἐκδουλεύσεις, ὅπταν δὲ κατὰ τὸ 1836 ἀπεστάτησεν ἡ Ἀκαρνανία καὶ ἐκλονίζετο ὁ θρόνος τοῦ Ὁθωνος, μὴ δυνηθέντων τῶν Βαυαρῶν μήτε ἄλλων Ἑλλήνων ὄπλαρχηγῶν νὰ πράξωσι τι, ἀλλὰ μάλιστα νικηθέντων πολλακίς, ἀπεστάλη ὁ Γρίβας ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Ρουμελιωτῶν ὀπαδῶν του καὶ κατέστρεψε κατὰ κράτος τοὺς ἀποστάτας. Ὡστε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἠγαπᾶτο ὑπὸ τοῦ Βασιλέως καὶ ἐτιμᾶτο καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς πρῶτος τῆς Ἑλλάδος ὄπλαρχηγός. Ἄλλ' ἀφοῦ ἠλαττώθη ἢ πρὸς τοὺς συνταγματικούς ἐμπιστοσύνη τῶν Βαυαρῶν καὶ τὸ ναπικὸν εἴτε ρωσικὸν κόμμα ἤρχισε νὰ ἐπιρροιάζῃ τὰ συμβούλια τοῦ Ὁθωνος, ἔκτοτε ἠλαττοῦτο καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν ἀγάπη τοῦ Βασιλέως ὅστις ὡς συνταγματικόν, τὸν ὑπέβλεπε, φοβούμενος τὴν ἐπιρροήν του. Ὁ κυριώτερος δὲ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον κατατρέχεται σήμερον ὑπὸ τοῦ ναπικοῦ κόμματος, εἶναι διότι, ὡς μὴ λαβὼν μέρος εἰς τὴν φιλορθόδοξον ἐταιρείαν, ἐστάθη ὁ πρῶτος ὅστις ἀνακαλύψας κατεμήνυσεν αὐτὴν εἰς τὴν Ἀγγλικὴν Πρεσβείαν καὶ ἀνέτρεψεν οὕτω τὰ σχέδια τοῦ ναπικοῦ κόμματος. Ἦτο ἄρα ἐπόμενον ἐφ' ὅσον ὑπερίσχυον εἰς τὰ συμβούλια τοῦ Ὁθωνος αἱ ἀντενέργειαι τῶν ἐχθρῶν τοῦ Γρίβα, ἐπὶ τοσοῦτον ν' αὐξάνῃ ἢ προσωπικὴ αὐτοῦ κατὰ τοῦ Ὁθωνος δυσἀρέσκεια. Ἄλλὰ τὸ περιστατικὸν τὸ ὁποῖον ἐξῆψεν εἰς ἔσχατον βαθμὸν τὴν ἀγανάκτησιν αὐτοῦ, εἶναι ὅτι, ἐνῶ κατὰ τὴν 25ῃν Ἰανουαρίου ὁ Βασιλεὺς προεβίβασεν εἰς βαθμὸν ὑποστρατήγου (Maréchal de Camp) ἄλλους συνταγματάρχας ἀσημάντους καὶ κατωτέρους τοῦ Γρίβα κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, εἰς τοῦτον ἐχορήγησε μόνον τὸ παράσημον μεγάλου Ταξιάρχου τοῦ Τάγματος τοῦ Σωτῆρος. Ὀλίγας ἡμέρας λοιπὸν μετὰ τὸ συμβεβηκὸς τοῦτο ἤλθε πρὸς ἐμὲ ὁ διαληφθεὶς Γρίβας, καὶ ἀφοῦ ὠρκίσθη διὰ τὸ ἀληθὲς τῶν παρ' αὐτοῦ λεγομένων, μοὶ ἐξιστόρησε λεπτομερῶς τὰ καθ' ἑαυτὸν πάντα, διαβεβαιώσας με ὅτι ἔχει ἀμετάθετον ἀπόφασιν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Ἑλλάδα καὶ μεταβῆ μετὰ τῆς γυναικὸς καὶ τῶν

τέκνων του εις τὸ Ὄθωμανικὸν Κράτος τοῦ ὁποίου εἶναι ὑπήκοος, καθὸ γεννηθεὶς ἐν Πρεβέζῃ. Ἐπομένως δὲ μὲ παρεκάλεισεν ἐνθέρμως ἵνα μεσιτεῦσω ὑπὲρ αὐτοῦ παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πόρτα διὰ νὰ γίνῃ δεκτὸς καὶ ἐνταῦτῶ τῷ χορηγηθῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ ὅπου ἄλλοθι ἤθελεν εὐαρεστηθῇ ἡ Ὑψηλῇ Πόρτα, ὑπηρεσία τις στρατιωτικὴ ἢ ἄλλη τις ἀνάλογος μὲ τὴν τιμὴν καὶ τὰ ὠφελήματα ὅσα παρέχει αὐτῷ ἢ παροῦσα ἐν Ἑλλάδι θέσις του, καὶ τοῦτο διὰ νὰ μὴ κατηγορηθῆται παρὰ τῶν ἐχθρῶν του ὡς πράξας ἀνοήτως ἐναντίον τῶν ἰδίων αὐτοῦ συμφερόντων, καὶ διὰ νὰ δυνηθῇ διὰ τοῦ παραδείγματός του νὰ ἐφευκθῆ εἰς τὰ ἑαυτοῦ νεύματα τοὺς ἐν Ἑλλάδι πολλοὺς ὀπαδοὺς του. Ὑπόσχεται δέ, ἀφοῦ δώσῃ ὄρκον ἐπίσημον ὅτι θέλει φυλάττει πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν πρὸς τὸν Μεγαλειότατον Σουλτάνον καὶ ὅλα τὰ καθήκοντα τῆς ὑποταγῆς καὶ ὑπακοῆς, παρέχων ἐνέχυρα καὶ ἐχέγγυα τῆς διαγωγῆς του τὴν σύζυγον καὶ τὰ τέκνα του, νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν Ὑψηλὴν Πόρταν πιστῶς καὶ τιμίως, μὴ φειδόμενος μήτε τῆς τελευταίας βράνιδος τοῦ ἰδίου αἵματος καὶ ἐπαγγελόμενος ὅτι, δι' ἣν ἔχει ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι Ρουμελιωτῶν στρατιωτικῶν, οὐχὶ μόνον δύναται νὰ μεταφέρῃ αὐτοὺς ἅπαντας εἰς Τουρκίαν, ἐὰν ἤθελεν εὐαρεστηθῇ κατὰ τοῦτο ἡ Ὑψηλῇ Πόρτα, ἀλλά, καίτοι ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος εὐρισκόμενος, νὰ κινήσῃ διὰ τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐπιρροῆς του ἐπικινδυνωτάτας ταραχὰς κατὰ τῆς καθεστῶσης Βασιλικῆς Κυβερνήσεως καὶ ἐπιφέρῃ ἐν Ἑλλάδι ὅποιανδήποτε μεταβολὴν ἤθελεν ἐπιθυμήσει ἡ Ὑψηλῇ Πόρτα. Ταῦτα πάντα μοι εἶπεν ἐνὸρκως καὶ μετ' ἀδιστακτοῦ πεποιθήσεως ἐνώπιον καὶ τοῦ Ἐνδ. Ἰσμαήλ-πεϊζαδὲ Μεχμέτ-πεϊ, εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ὁποίου εὐρέθην μὲν ἐγὼ κατὰ συγκυρίαν πρὸ τινων ἡμερῶν, αὐτὸς δὲ μαθὼν τοῦτο, ἦλθεν ἐπίτηδες διὰ νὰ μὲ διαβεβαιώσῃ κατ' ἐπανάληψιν περὶ τῆς θετικῆς ταύτης ἀποφάσεώς του.

Ἐπὶ τοῦ παρόντος οὐδὲν ὑπεσχέθην πρὸς αὐτὸν ὡς ἀπὸ μέρους τῆς Ὑψηλῆς Πόρτας. Ἐπειδὴ ὅμως γνωρίζω ὅσον σπουδαῖον καὶ ὅσον λόγου ἄξιον εἶναι τὸ ἀντικείμενον τοῦτο, καὶ ἐπειδὴ τὸν Θεόδωρον Γρίβαν, καθὸ γεννηθέντα εἰς τὸ Ὄθωμανικὸν Κράτος δύναται νὰ δεχθῇ μεταμελόμενον ἡ Ὑψηλῇ Πόρτα ὡς ἀρχαῖον ὑπήκοόν της, ἐνῶ ὁ Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος ὑποδέχεται καὶ ὑποθάλλει ἀσυστόλως ὅλους τοὺς ἐκ τοῦ Ὄθωμανικοῦ Κράτους δραπετεύοντας καὶ τοὺς εἰς Ἑλλάδα καταφεύγοντας ὑπηκόους τῆς Ὑψηλῆς Πόρτας, διὰ ταῦτα ἔκρινα χρέος μου τὸ νὰ καθυποβάλλω ταῦτα πάντα πρὸς τὴν Ὑψηλότητά της ὡς τὸν πιστότερον ὑπηρετὴν τοῦ Μεγαλειοτάτου ἡμῶν Ἄνακτος, καὶ παρακαλῶ ὅπως ἀνακοινώσασα μυστικώτατα τὴν παροῦσάν μου τῷ Ὑψηλ. Ρεσιδ-Πασᾶ - Ἐφένδῃ μας, προκαλέσῃ τὴν ἐπὶ τούτῳ ἀπόφασιν τῆς Ὑψηλῆς Πόρτας ἣν καὶ ἀπεκδέχομαι ἐν τάχει πρὸς ὁδηγίαν καὶ ῥυθμόν μου εἰς τοσοῦτον σπουδαίαν περίστασιν.

Παρακαλῶ δὲ ἵνα ταῦτα πάντα μείνωσιν αὐτόθι μυστικὰ καὶ ἀπόρρητα. Ἐὰν ἤθελεν ἐγκριθῇ παρὰ τῆς Ὑψηλῆς Πόρτας ἡ αἴτησις τοῦ Γρίβα, τότε

οὔτος, εἰδοποιηθεὶς μὲν κρυφίως παρ' ἐμοῦ, θέλει ἀναχωρήσει ἐντεῦθεν καὶ μεταβῆ εἰς Κωνσταντινούπολιν χωρὶς νὰ φαίνεται ποσῶς ὅτι εἶχομεν ἡμεῖς τὴν παραμικρὰν εἶδῃσιν· ἀφοῦ δὲ φθάσῃ αὐτόσε καὶ ἀναφερθῆ ὁ ἴδιος πρὸς τὴν Ὑψηλὴν Πόρταν, θέλει γίνεαι ἢ πρὸς αὐτὸν ἀνακτορικὴ χάρις. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δὲν ἤθελε δυνηθῆ νὰ ὑποπτέυσῃ μηδαμῶς ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ὅτι ἡμεῖς ἐλάβομεν μέρος εἰς αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν, καὶ οὐδὲν ἄλλο θέλει ἀποδειχθῆ εἰμὴ ὅτι εἷς ὑπήκοος Ὁθωμανός, μεταμεληθεὶς διὰ τὴν προτέραν διαγωγὴν του, προσέδραμεν αὐθορμητῶς εἰς τὴν εὐσπλαχνίαν τῆς Ὑψηλῆς Πόρτας καὶ ἐπικαλεσθεὶς ἤξιώθη τῆς ἀφέσεως, ἐπιεικείας καὶ μεγαλοδωρίας τοῦ νομίμου αὐτοῦ ἀνακτος.

Τὸ κατ' ἐμὲ οὐδεμίαν τολμῶ νὰ καθυποβάλλω ἰδίαν ἐπίκρισιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Φρονῶ ὅμως ὅτι, ἀφοῦ ἡ Ὑψηλὴ Πόρτα παραλάβῃ τὸν ἐπίσημον ὄρκον τοῦ εἰρημένου Γρίβα καθὼς καὶ ἄλλας ἀσφαλείας περὶ τῆς μετὰ ταῦτα πιστῆς αὐτοῦ διαγωγῆς καὶ ἀφοῦ τοποθετήσῃ αὐτὸν εἰς μέρος καὶ ὑπουργημα ἀκίνδυνον, τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ἔπεται νὰ ἐνθαρρύνῃ ἔτι μᾶλλον τὴν ἤδη ταλαντευομένην διάθεσιν καὶ κλίσιν τῶν ἐν Ἑλλάδι Ρουμελιωτῶν στρατιωτικῶν καὶ μεταναστῶν, καὶ δύναται νὰ ἐπιφέρῃ καὶ κατὰ πολλοὺς ἄλλους λόγους εὐχάριστα ἀποτελέσματα ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν τῆς Ὑψηλῆς Πόρτας.

Εἰμὶ μὲ βαθύτατον σέβας

τῆς Ὑμετέρας Εὐμενεστάτης μοι Ὑψηλότητος

ταπεινότητος δοῦλος καὶ ὡς υἱὸς εὐπειθέστατος

Κ. Μουσοῦρος

Μολονότι ὁ Μουσοῦρος προβάλλει τὸν Γρίβα ὡς ἀδικημένον καὶ παραγνωρισμένον ἥρωα, εἶναι ἀμφίβολο ἂν ὁ ἴδιος πιστεύῃ ὅσα γράφει. Σύγχρονοι συμπολεμιστῆς τοῦ Γρίβα στὰ ἀπομνημονεύματά τους, καθὼς καὶ ξένοι διπλωμάτες στὶς ἀναφορὰς τους συνθέτουν μιὰ ἐντελῶς διαφορετικὴ εἰκόνα, καὶ εἶναι ἀπίθανο νὰ μὴ γνώριζε καὶ ὁ Μουσοῦρος τὸν πραγματικὸν χαρακτήρα αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν θὰ ἐπιχειρήσω νὰ δώσω ἐδῶ τὴν πλήρη βιογραφία τοῦ Γρίβα· ἀπὸ ὅλη τὴν πολυτάραχην ζωὴν του θὰ ἀναφερθῶ μόνο σὲ ὅσα γεγονότα θίγει ὁ Μουσοῦρος στὸ γράμμα του.

Τὸ γράμμα ἀρχίζει μὲ μιὰ ὑπερβολή· ὁ Γρίβας τάχα ὑπῆρξε ὁ ἐπιστηθιώτερος τῶν δορυφόρων τοῦ Ἀλῆ-πασᾶ. Καμιά ὅμως ἀπὸ τίς σχετικὰς μὲ τὸν Ἀλῆ-πασᾶ πηγὰς δὲν μνημονεύει τὸν Γρίβα, πράγμα φυσικὸ ἄλλωστε, ἀφοῦ ἡ νεαρή του ἡλικία δὲν συνηγοροῦσε γιὰ μιὰ τόσο ἐμπιστευτικὴ θέσις. Οὔτε, βεβαίως, εἶναι «ὁ μᾶλλον ἐπιρροιάζων» τὰ στρατεύματα τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ἀφοῦ τὴ δύναμιν αὐτὴ τὴν εἶχε ὁ Ἰωάννης Κωλέττης, τοῦ ὁποῦ δορυφόρος ἦταν ὁ Γρίβας. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀναφερόμενη διάσωσις τοῦ φρουρίου τοῦ Ναυ-

πλίου από τον Γρίβα κατά την εκστρατεία του Ίμπραΐμ, και η παράδοσή του κατόπιν στον Καποδίστρια αποτελούν γεγονότα τα όποια δέν συμβιβάζονται με την ιστορική πραγματικότητα. Τα σχετικά γεγονότα είχαν εξελιχθῆ ὡς ἑξῆς:

Μετὰ τὴν πτώση τοῦ Μεσολογγίου (Ἀπρίλιος 1826), ὁ Γρίβας καὶ ἄλλοι Ρουμελιῶτες, φεύγοντας τὴν καταστροφή τοῦ Κιουταχῆ, ἤρθαν στὴν Πελοπόννησο, ὅπου ἐπεδίωξαν καὶ κατέρθωσαν νὰ κυριεύσουν τὰ δύο φρούρια τοῦ Ναυπλίου «για νὰ ἔχουν κι αὐτοὶ φωνὴ στὰ πράγματα τῆς πατρίδος καὶ συγχρόνως ἐγγυήσεις διὰ τὴν μέλλουσαν τύχην των χρησιμοποιοῦντες τοῦτο καταφύγιον ἄσυλον»¹. Ἡ φρουρὰ τοῦ Παλαμηδίου ποὺ σχηματίστηκε τότε, εἶχε φρουραρχο τὸν Γρίβα, ἐνῶ ὁ Φωτομάρας καὶ ὁ Στράτος εἶχαν τὴν Ἀκροναυπλία. Ὁ Γρίβας ἐγκαταστάθηκε στὸ Παλαμήδι ἰσχυριζόμενος ὅτι τὸ κρατᾶ γιὰ χάρι τῆς πατρίδας του τῆς Ρούμελης. Τὸ Ναύπλιο τὸ θεωροῦσε προσωπική του ἐπικράτεια καὶ δὲν ἀναγνώριζε οὔτε τὴν κυβέρνησι οὔτε τὴν Συνέλευσι, ἦταν δὲ ἔτοιμος νὰ διαπραγματευθῆ με τὸν Ίμπραΐμ καὶ νὰ τοῦ παραδώσῃ τὴν πόλιν ἔναντι χρημάτων². Περιγραφή τῶν ὅσων ὑπέφερε τότε τὸ Ναύπλιο καὶ ἡ γύρω περιοχή μᾶς δίνει ὁ Νικ. Σπηλιᾶδης στὰ *Ἀπομνημονεύματά του*: «Κάμνουσι [οἱ στρατιῶται τοῦ Γρίβα] ἐπιδρομὰς ὡς ἂν εἰ κατ' ἐχθρῶν εἰς τὰ πέριξ, λεηλατοῦσι τὴν χώραν, ἀρπάζουσι τὰ γενήματα, τοὺς βόας, τὰ ζῶα τῶν γεωργῶν καὶ τὰ πρόβατα τῶν ποιμένων καὶ ἐπιστρέφουσι εἰς τὸ φρούριον. Αὐτοὶ κατακόπτουσι καὶ ἀφανίζουσι τὸν ἀξιόλογον ἐλαιῶνα τοῦ Ναυπλίου...»³. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀντιζηλία τοῦ Γρίβα πρὸς τοὺς κατόχους τοῦ ἄλλου φρουρίου, τῆς Ἀκροναυπλίας, ὀδήγησε σὲ ἀληθινὸ ἐμφύλιον πόλεμο. Ἡ κατάστασι εἶχε θλιβερὸ ἀντίκτυπο σὲ ὅλη τὴν Ἀργολίδα. Τὰ σμήνη τῶν Ρουμελιωτῶν, με τὴ δικαιολογία ὅτι ἡ Κυβέρνησι δὲν τοὺς πλήρωνε τοὺς μισθοὺς, λεηλατοῦσαν καὶ κατέστρεφαν τὴ χώρα καὶ ἀνάγκαζαν τοὺς κατοίκους νὰ ἐγκαταλείψουν τὰ χωριά τους.

Ὅσον ἀφορᾶ στὶς σχέσεις τοῦ Καποδίστρια με τὸν Θεόδωρο Γρίβα, γιὰ τὴ σπουδαιότητα τῶν ὁποίων ἀναφέρει ὁ Μουσοῦρος στὸν πεθερὸ του, τὰ παρακάτω φωτίζουν τὴν πραγματικὴ κατάστασι. Ὁ ἐρχομὸς τοῦ Καποδίστρια στὶς 18 Ἰανουαρίου 1828 πρόφθασε τὴν τελικὴν καταστροφὴ τοῦ Ναυπλίου κατὰ τὶς ἐμφύλιες διαταραχές. Ὁ Γρίβας καὶ ὁ Στράτος πῆραν διαταγὴ νὰ παρουσιαστοῦν κι οἱ δύο στὸν κυβερνήτη αὐτοπροσώπως, ὁ ὁποῖος τοὺς διέταξε νὰ πάψουν ἀμέσως τὴ μάχη, νὰ ἐλευθερώσουν τοὺς αἰχμαλώτους καὶ ν' ἀπο-

1. Νικ. Σπηλιᾶδου, *Ἀπομνημονεύματα*, τ. Γ', Ἀθήνα 1859, σ. 34.

2. Μιχ. Οἰκονόμου, *Ἱστορικὰ τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας*, Ἀθήνα 1874, σ. 771-4.

3. Νικ. Σπηλιᾶδου, *Ἀπομνημονεύματα*, ἔ.ἀ., σ. 251.

καταστήσουν τὴν τάξη. Παραδόξως καὶ οἱ δυὸ ὑπήκουσαν¹. Γιὰ νὰ τοὺς ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο, ὁ Καποδίστριας τοὺς ἀνέθεσε νὰ βοηθήσουν τὸν Δημήτριο Ὑψηλάντη στὴ Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα. Ὅταν δὲ ὁ Ὑψηλάντης πῆρε διαταγὴ νὰ ἐνισχύσῃ τὸν στρατηγὸ Richard Church μὲ δύο «χιλιάρχους», διάλεξε γιὰ ἀρχηγούς τὸν Γρίβα καὶ τὸν Στράτο. Ἀλλὰ αὐτοὶ ἀρνήθηκαν τὴν ἀποστολὴ καὶ ὁ Καποδίστριας πολὺ χαρακτηριστικὰ ἔγραψε τότε στὸν Church: «Γνωρίζετε καλύτερα ἀπὸ μένα πόσο δύσκολο εἶναι νὰ κάνῃ κανεὶς αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους νὰ καταλάβουν τὴ σημασία τοῦ καθήκοντος ἐν καιρῷ ὑπηρεσίας»².

Ἐπόμενο ἦταν νὰ μὴ μείνῃ ὁ Γρίβας πολὺν καιρὸ στὴν ὑπηρεσία τοῦ Καποδίστρια. Γρήγορα, γιὰ λόγους περισσότερο προσωπικοὺς — συμπάθεια ἢ συμφέρον πρὸς τὸν Κωλέττη καὶ μίσος ἄσβεστο γιὰ τὸν Κολοκοτρώνη, τὸν ὑποστηρικτὴ τοῦ Κυβερνήτη — παρὰ γιὰ πολιτικούς, τάχθηκε μὲ τὸ μέρος τῶν ἀντιπολιτευομένων, τῶν λεγομένων Συνταγματικῶν. Οἱ τελευταῖοι κατηγοροῦσαν τὸν Καποδίστρια γιὰ δεσποτικὴ διοίκηση καὶ γιὰ ἐξυπηρέτηση τῶν συμφερόντων τῆς Ρωσίας εἰς βάρος τῶν συμφερόντων τῆς Ἑλλάδας. Μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ κυβερνήτη ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς τοῦ στρατοῦ ποὺ εἰσέβαλε ὑπὸ τὸν Κωλέττη στὸ Ναύπλιο, καταλύοντας τὴν κυβέρνησι τοῦ Αὐγουστίνου. Οἱ ἀντικαποδιστριακοὶ ἔγιναν κύριοι τῆς ἐξουσίας. Κυβερνήσεις διαδέχονταν ἢ μία τὴν ἄλλη, καθὼς ὅλοι περίμεναν τὸν ἐρχομὸ τοῦ νέου ἡγεμόνα, ἐνῶ ἐπικρατοῦσε μεγάλη ἀναρχία, ἀπὸ τὴν ὁποία κυρίως ὑπέφερε ἡ Πελοπόννησος. Στὴν Πρόνοια καὶ στὸ Ναύπλιο εἶχε συγκεντρωθῆ στρατὸς ποὺ ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ συντηρηθῆ. Γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸ πρόβλημα αὐτὸ ὁ Κωλέττης ἐπινόησε τὴν ὀλέθρια λύση, τῆς κατανομῆς τῶν στρατιωτικῶν σωμάτων στὶς ἐπαρχίες τῆς Πελοποννήσου γιὰ νὰ τρέφονται ἀπ' αὐτές. Ὁ Γρίβας ἔμεινε στὴν Ἀργολίδα, ὅπου γιὰ ἀρκετὸ καιρὸ κατεδυνάστευσε τὸν τόπο, ἔχοντας ὡς ὁρμητήριό του τὸ Ἄργος. Τελικὰ ἀναγκάστηκε νὰ πάῃ πρὸς τὴ Ρούμελη, φεύγοντας εἰς ἀντεκδικήσεις γιὰ ὅσα εἶχε κάνει.

Ἀναφέρει ἐπίσης ὁ Μουσοῦρος τὴν ἀποφασιστικὴ συμβολὴ τοῦ Γρίβα στὴν καταστολὴ τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος στὴν Ἀκαρνανία. Ἡ ἐπανάσταση αὐτὴ τοῦ 1836, ποὺ προκάλεσε ἓναν μικρὸ πανικὸ, ἦταν ἀποτέλεσμα τῶν ληστρικῶν διαθέσεων τῶν κατοίκων τῆς ὑπαίθρου. Περιγραφή τοῦ κινήματος βρίσκομε σ' ἓνα γράμμα τοῦ Πορφυρίου, ἐπισκόπου Ἀκαρνανίας, μὲ ἡμερομηνία 22 Φεβρουαρίου 1838. Τὸ γράμμα εἶναι ἐνδιαφέρον γιὰτι ἔχει

1. C. M. Woodhouse, *Capodistria, the Founder of Greek Independence*, Λονδίνο 1973, σ. 347.

2. E. A. Bétant, *Correspondence du comte Jean Capodistriais*, Γενεύη 1839, τ. 2, σ. 431-433.

γραφῆ ἀπὸ ἄνθρωπο τῆς ἐποχῆς¹. Τὸ γεγονός ἀναφέρει ἐπίσης ὁ Μακρυγιάννης καὶ μάλιστα κατηγορεῖ τὸν Γρίβα ὡς ὑποκινητῆ: «Τότε ἄρχισε ἡ ἀποστασία εἰς τὴν Δυτικὴν καὶ Ἐναπολικὴν Ἑλλάδα. Ὁ Βασιλεὺς εἶχε πίστη σ' ἐμένα: μοῦ στέλνει τὸν Μιαοῦλη καὶ μοῦ λέγει θὰ διορίσουνε ἀρχηγούς διὰ τὴν καταδίωξιν τῶν ἀνταρτῶν καὶ ληστῶν καὶ νὰ με διορίσῃ καὶ ἐμένα. Τοῦ εἶπα, δὲν μοῦ τὸ συχωρεῖ μήτε ἡ υἱεία μου, μήτε ἡ συνείδησή μου νὰ χτυπήσω τοὺς ἀγωνιστάς, ὅπου ἄλλοι ἦταν οἱ αἴτιοι. Καὶ διορίσαν τὸν Βάσιο, τὸν Μαμούρη, τὸν Τζαβέλλα καὶ τὸν ἄνεργητὴ Γρίβα»². Πράγματι κυκλοφοροῦσαν τότε οἱ φήμες αὐτές, ὅτι τάχα Ρουμελιῶτες ὄπλαρχηγοί, καὶ μεταξὺ αὐτῶν ὁ Γρίβας, Τζαβέλλας, Ράγγος καὶ Μαμούρης, εἶχαν ἐνθαρρύνει, ἂν ἔχι ὑποκινήσει, τὴν ἐπανάσταση αὐτή, γιὰ νὰ κερδίσουν ἀργότερα τὴν εὐνοια τοῦ Armansperg βοηθώντας τον νὰ τὴν καταστείλῃ.

Μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες ἐνέργειες τῆς Ἀντιβασιλείας στὴν Ἑλλάδα ἦταν νὰ διαλύσῃ τὰ ἄτακτα σώματα καὶ νὰ ὀργανώσῃ τακτικὸ στρατὸ κατὰ τὰ εὐρωπαϊκὰ πρότυπα. Ὁ Armansperg ὅμως ἐπέτρεψε τὴ μερικὴ ἀναβίωση τοῦ παλιοῦ συστήματος τοῦ παλικαρισμοῦ. Αὐτὸ συνέβη τοῦλάχιστον δύο φορὲς στὰ χρόνια τῆς ἀπόλυτης κυριαρχίας του, ὅταν κάλεσε στὰ ὅπλα παλιούς καπετάνιους με τὰ σώματα τῶν ὁπαδῶν τους γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὶς ἐπαναστάσεις τῆς Μεσσηνίας τοῦ 1834 καὶ τῆς Ἀκαρνανίας τοῦ 1836. Ἡ δικαιολογία του ἦταν ὅτι οἱ στρατιωτικοὶ αὐτοὶ πολεμοῦσαν καλύτερα ἀπὸ τοὺς τακτικούς, ὁ πραγματικὸς ὅμως λόγος ἦταν ὅτι δίνοντάς τους δουλειὰ τοὺς ἔκανε ὁπαδούς του. Γι' αὐτὸ πολλοὶ ὑποπεύονταν ὅτι τὰ ἄτακτα αὐτὰ σώματα προκαλοῦσαν τὶς ἐπαναστάσεις, γιὰ νὰ ἀναγκάζουν τὴν κυβέρνησιν νὰ στηρίζεται στοὺς ἀτάκτους. Τὴν καταστολὴ τῆς λεγόμενης Μεσσηνιακῆς ἐπανάστασης ὁ Armansperg ἀνέθεσε στὸν Κωλέττη³. Ὁ τελευταῖος ἔδρασε ἀστραπιαῖα καὶ τόσο ἀποτελεσματικῆ ἦταν ἡ ἐνέργειά του ὥστε ἔκανε πολλοὺς νὰ πιστεύουν ὅτι γνώριζε γιὰ τὴν ἐπανάσταση πρὶν ἀκόμη ἐκραγῆ καὶ δὲν ἔκανε τίποτα γιὰ νὰ τὴν ἐμποδίσῃ. Ὁ Κωλέττης ἔπεισε τὸν Armansperg νὰ καλέσουν τὸν Γρίβα καὶ τὸν Χατζηχρήστο με τὰ τάγματά τους, ἐδραϊώνοντας μ' αὐτὴν τὴν ἐνέργεια τὶς συμπάθειές του ἀνάμεσα στοὺς Ρουμελιῶτες ὄπλαρχηγούς.

Στὴν ἐπανάσταση τῆς Ἀκαρνανίας, ἡ φιλοδοξία ὀδήγησε τὸν Armansperg νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ ἴδιο σφάλμα. Κάλεσε πάλι νὰ τὸν βοηθήσουν τὰ σώματα τῶν ἀτάκτων, δίνοντάς τους ὑποσχέσεις καὶ προνόμια. Αὐτὸ εἶχε τὴ συνέπεια νὰ

1. Τὸ γράμμα ἔχει ἐκδοθῆ ἀπὸ τὸν Κων. Ράδο στὸ *ΔΙΕΕ* 9, 1926, 539-541.

2. *Στρατηγὸς Μακρυγιάννης, Ἀπομνημονεύματα*, ἔκδ. Γ. Βλαχογιάννη, 2η ἔκδ., Ἀθήνα 1947, τ. 2, σ. 84.

3. Γιὰ τὴν ἐπανάσταση αὐτὴ βλ. Τ. Κανδηλώρου, *Ἡ δίκη τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ ἡ ἐπανάστασις τῆς Πελοποννήσου*, Ἀθήνα 1906.

συνεχιστῆ ἢ στρατιωτικῆ ἀναρχία καὶ νὰ ἀναζωπυρωθῆ ἡ ληστεία¹. Ἡ συμβολὴ τοῦ Γρίβα στὴν καταστολὴ τοῦ κινήματος τῆς Ἀκαρνανίας δὲν ἦταν καὶ τόσο ἀποτελεσματικὴ ὅσο ἀφήνει νὰ φανῆ τὸ γράμμα τοῦ Μουσοῦρου. Ἀντὶ, ὅπως εἶχε διαταγῆ, νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς ληστές, φαίνεται πὼς ἤρθε σὲ ὑποπτες συνεννοήσεις μ' αὐτούς. Ὁ Νικόλαος Κασομούλης στὸ φύλλο τῆς 24 Ἀπριλίου 1836 τοῦ *Ἡμερολογίου* του, ἀναφέρει τὴ διήγηση κάποιου Βελιάδη, ὁ ὁποῖος λέει ὅτι στὴ μάχη τῆς 13ης Ἀπριλίου, ἀντὶ νὰ βοηθήσῃ ὁ Γρίβας τὸν Μαμούρη (ἕναν ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς τῶν ἐκστρατευτικῶν σωμάτων) παρέμενε ἀπλὸς θεατῆς καὶ μάλιστα παρακινουῖσε καὶ ἄλλους νὰ κάνουν τὸ ἴδιο. Καὶ στὶς 6 Μαΐου «ἕως 50 στρατιῶται τοῦ Γρίβα Θεωδωράκη ἀπέρασαν ἀπὸ Λαμίαν ἀπερχόμενοι εἰς τὰ ἴδια· ἄλλοι ἐξ αὐτῶν ἀποβλημένοι καὶ ἄλλοι δυσαρεστημένοι ἔλαβαν τὰς ἀφέσεις των. Καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ κατέκριναν τὸν Γρίβα ἀναφανδὸν ὅτι κατεχράσθη τὴν κατὰταξιν ὡς πρὸς τὸν σχηματισμόν, ἀντικατασταίων εἰς τὰ τάγματα πολλοὺς ἀπὸ τοὺς ληστές, οἵτινες ἐπροσκύνησαν, καὶ μάλιστα τοὺς ἀρχιληστές Χαμχούγια, Κατζαρόν καὶ ἄλλους τοιοῦτους τοὺς ὀνόμασαν ὑπαξιωματικούς»².

Μετὰ τὴν καταστολὴ τοῦ κινήματος ὁ Armansperg κάλεσε στὴν Ἀθήνα τὸν Γρίβα μαζὶ μὲ ἑκατὸ περίπου ἀκολούθους του καὶ τὸν ἐτίμησε μὲ τὸ παράσημο τοῦ Σταυροῦ τῶν Ταξιαρχῶν³. «... Τότε ἔγινε ἡ Ἀθήνα σπίτι τῶν ληστῶν· δὲν κόταγαν νὰ βγοῦνε οἱ ἄνθρωποι ἐξω· βρίσκονταν σκοτωμένοι, γυμνωμένοι ἀπὸ αὐτὰ πλῆθος»⁴. Ἐνα ἀπ' αὐτὰ τὰ θύματα ἦταν καὶ ὁ Γεώργιος Σκούφος, ἐκδότης τῆς ἐφημερίδας *Σωτήρ*. Τὰ δριμύτατα ἄρθρα ποὺ δημοσίευε κατὰ τοῦ ἀπολυταρχικοῦ Armansperg εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα ὄχι μόνον νὰ κλείσῃ ἡ ἐφημερίδα ἀλλὰ καὶ νὰ κινδυνεύσῃ ἡ ζωὴ τοῦ ἴδιου τοῦ Σκούφου. Κάποιο βράδυ ἄγνωστοι ὀπλισμένοι τοῦ ἐπετέθησαν, καὶ ἀφοῦ τὸν ἔδειραν κατέφυγαν στὸ σπίτι τοῦ Γρίβα, κυνηγημένοι ἀπὸ τὸ πλῆθος ποὺ εἶχε συγκεντρωθῆ στὸ μεταξύ. Τότε ὁ Armansperg φυγάδευσε κρυφὰ τὸν Γρίβα καὶ τοὺς ὀπαδοὺς του ἀπὸ τὴν Ἀθήνα⁵.

Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Armansperg, τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1837, ὁ Γρίβας ἔμεινε χωρὶς προστάτη. Ὁ Κωλέττης, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ τὸν βοηθήσῃ, ἔλειπε πρεσβευτῆς στὴ Γαλλία. Ἀπὸ τὰ ἀνάκτορα δὲν μπορούσε νὰ

1. G. Finley, *History of Greece from its Conquest by the Romans to the Present Time*, Oxford 1876, τ. 3, σ. 116-118.

2. Ν. Κ. Κασομούλη, *Ἡμερολόγιον*, ἐκδ. Ἐμμ. Γ. Πρωτοψάλτη, Ἀθήνα 1968, σ. 95-96, 106.

3. *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, 10 Ἰουνίου 1836, φύλλο 26.

4. *Μακρυγιάννη*, τ. 2, σ. 85.

5. J. A. Petropoulos, *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece, 1833-1843*, Princeton 1968, σ. 267.

περιμένη τίποτα, πρώτα γιατί ο Όθων ήξερε τη δράση του και δεύτερον γιατί περιστοιχιζόταν τώρα από τους όπαδούς του ναπικου κόμματος¹, για τους οποίους ο Γρίβας έτρεφε μεγάλη αντίπαθεια εξ αίτιας του μίσους του προς τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη και το γιό του Γενναίο. Έπρεπε λοιπόν να στραφεί προς ισχυρά πρόσωπα, έχθρικά όμως προς τον Όθωνα. Δεν χρειζόταν να ψάξει πολύ: ο Edmund Lyons, ο πρεσβευτής της Άγγλίας στην Αθήνα, ήταν ό,τι ακριβώς του χρειαζόταν. Οι σχέσεις του Lyons με τον Όθωνα στά χρόνια αυτά είχαν όξυνθί εξ αίτιας της ανόδου του ρωσικου κόμματος. Μεγαλοποιούσε μικρά και άσήμαντα επεισόδια, για να φέρη σε δύσκολη θέση την κυβέρνηση² και μιλούσε ύβριστικά για τον Όθωνα. Υποστήριζε ότι η κατάσταση στην Ελλάδα ήταν ανυπόφορη πιά, ότι γι' αυτό έφταιγε ο Όθων³ και ότι η μόνη σωτηρία ήταν ένα συνταγματικό πολίτευμα. Έτσι όποιοςδήποτε πολίτης δυσανεστημένος από την κυβέρνηση φιλοδοξούσε να καταλάβη μιá θέση, έστρεφε τά ενδιαφέροντά του προς τó άγγλικό κόμμα, αφού ο Lyons, προσπαθώντας να αποκτήση όσο πιό πολλούς όπαδούς μπορούσε, μοίραζε θέσεις, δύναμη και χρήματα. Ο ίδιος ο Lyons όμολογεί, όχι χωρίς καμάρι, στον Metternich ότι τίποτε δεν συνέβαινε ή λεγόταν στο παλάτι ή στα κυβερνητικά γραφεία που να μην τó μαθαίνει άμέσως⁴.

Φαίνεται πώς και ο Γρίβας ήταν κρίκος αυτού του δικτύου πληροφοριών. Ο Μουσουρός άλλωστε γράφει ότι ο Γρίβας ήταν ο πρώτος που αφού ανάκλυψε την Φιλορθόδοξο Έταιρεία «κατεμήνυσε αυτήν εις την Άγγλικήν πρεσβείαν και άνέτρεψε ούτω τά σχέδια του ναπικου κόμματος»⁵. Για την Φιλορθό-

1. Ναπικό κόμμα είναι συνώνυμο του φιλωρωσικου· τó όνομα προήλθε από κάποιον Νάπα, φανατικόν ρωσόφιλο. Ο Όθων διαισθανόμενος ότι μεγάλο μέρος του λαού στρέφεται προς τó ρωσικό κόμμα, με την έλπίδα ότι αυτό θά ήταν η σωτηρία του, και επειδή οι όπαδοί του κόμματος αυτού κάθε άλλο παρά συνταγματικοί μπορούσαν να όνομασθούν, άρχισε να δείχνη φανερό ενδιαφέρον για τους ναπαίους. Πίστευε ότι έτσι έδραίωνε καλύτερα τή θέση του· γι' αυτό τά χρόνια 1838-1839 χαρακτηρίζονται από φιλωρωσική πολιτική. Η αποκάλυψη της συνομοσίας της Φιλορθόδοξου Έταιρείας έφερε τó τέλος της πολιτικής αυτής.

2. Λίγο έλειψε, π.χ. να δημιουργήση διπλωματικό επεισόδιο όταν ο ύπηρετής του συνελήφθη από την έλληνική άστυνομία. Ίσχυριζόταν ότι η ενέργεια αυτή στρέφεται εναντίον του ίδιου, έφόσον ο ύπηρετής του είχε στά κουμπιά του γιλέκου του τó οικόσημο του Lyons. Τό έλληνικό κράτος υπέκυψε τελικά στις απαιτήσεις του και ο ύπηρετής άποφυλακίστηκε. Βλ. L. Bower and G. Bolitho, *Otho I, King of Greece*, Λονδίνο 1939, σ. 104.

3. Διεκήρυττε ότι είχε στην κατοχή του αντίγραφα τών πιστοποιητικών τά όποια άποδείκνυαν ότι ο Όθων ήταν πνευματικά καθυστερημένος εκ γενετής. Βλ. Bower - Bolitho, *ξ.ά.*, σ. 110-111.

4. Έ.ά., σ. 107.

5. Σ' ένα γράμμα του από 18/3/1840 προς τόν Palmerston έσωκλείει ένα λογαριασμό

δοξο Ἐταιρεία καὶ τῆ συνομοσία ποὺ κατέστρωσαν τὰ μέλη τῆς ἔχουμε πολλὰ στοιχεῖα¹. Καμιὰ ὅμως ἀπὸ τὶς πηγές δὲν ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ Γρίβα, καὶ γι' αὐτὸ ἀμφίβολη εἶναι, παρὰ τὰ γραφόμενα τοῦ Μουσοῦρου, ἡ συμβολὴ του στὴν ὑπόθεση αὐτή.

Τὶς ἐνέργειες αὐτὲς τοῦ Γρίβα δὲν ἦταν δυνατὸν παρὰ νὰ τὶς πληροφοροῦνται καὶ ὁ Ὅθων. Γι' αὐτὸ, ὅταν στὶς 25 Ἰαν./6 Φεβρ. 1841 προβίβασε στὸ βαθμὸ τοῦ ἀντιστρατήγου τὸν Πέτρο Μαυρομιχάλη καὶ τὸν Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, ἐνῶ στὸν Γρίβα ἔδωσε μόνον τὸ παράσημο τοῦ τάγματος τοῦ Σωτήρος², ὁ Γρίβας ἐξοργίστηκε. Πρώτη του ἐνέργεια ἦταν νὰ παραδώσῃ στὸν Lyons ἐπιστολὴ γραμμένη στὶς 27 Ἰαν./8 Φεβρ. 1841, ὅπου κατηγοροῦσε τὸν Ὅθωνα ὅτι τάχα προσπάθησε νὰ τὸν δωροδοκῆσῃ, γιὰ νὰ διαδώσῃ ὅτι ὁ Lyons μοίραζε χρήματα μὲ σκοπὸ νὰ ὑποκινήσῃ ταρχές· τοῦ γράμματος αὐτοῦ εἶχε προηγηθῆ καὶ ἓνα ἄλλο ἀπὸ τὶς 3/15 Ἰαν. 1841, μὲ τὸ ἴδιο περιεχόμενο καὶ τὸν ἴδιο ἀποδέκτη³. Ἡ δευτέρα ἐνέργειά του ἦταν νὰ παρουσιαστῆ στὸν Μουσοῦρο ζητώντας του νὰ μεσολαβήσῃ γιὰ νὰ τοῦ δοθῆ ἄσυλο στὴν Τουρκία.

Ὁ Μουσοῦρος, χωρὶς νὰ δώσῃ καμιὰ ὑπόσχεση στὸν Γρίβα, δέχτηκε νὰ διαβιβάσῃ τὸ αἴτημά του στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Γρίβας καὶ τὰ κατορθώματά του ἦταν γνωστὰ σὲ ὅλους, γεννιέται τὸ ἐρώτημα γιατί ὁ Μουσοῦρος, ποὺ ὀπωσδήποτε ἤξερε ὅσα καὶ οἱ ἄλλοι, ἔκανε τὸν κόπο ν' ἀσχοληθῆ μαζὶ του καὶ μάλιστα μὲ θέρμη ὑποστήριξε τὴν ὑπόθεση τοῦ Γρίβα. Ἡ ἀπάντησις ἴσως βρισκεται στὸ περιεχόμενο τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Μουσοῦρου ἀπὸ τὴν ἡμέρα ποὺ ἔφτασε στὴν Ἀθήνα ὡς διπλωματικὸς ἀντιπρόσωπος τῆς Πύλης, στὶς 15 Μαΐου 1840, ὡς τὴν ἡμέρα ποὺ ἔστειλε τὸ παραπάνω γράμμα στὸν πεθερὸ του⁴. Ὅλους αὐτοὺς τοὺς μῆνες, ἂν καὶ ἔστειλε πολλὰ γράμματα, σὲ κανένα δὲν εἶχε ν' ἀναφέρῃ κάτι σημαντικὸ. Πολὺ συχνὰ ἐπαναλαμβάνει τὴ φράση «ἐπὶ τοῦ παρόντος οὐδὲν ἔχομεν ἀνακοινώσεως ἕξιον». Τὸν πρῶτο καιρὸ ἀναφέρει ὅλες τὶς ἐθιμοτυπικὲς ἐπισκέψεις ποὺ ἔκανε στοὺς Ἕλληνες ὑπουργούς, στοὺς ἐδῶ πρεσβευτὰς τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, καθὼς ἐπί-

γιὰ £ 300 μὲ τὴν ἐνδειξὴ «the usual receipt for the same». Ὁ Πετρόπουλος θεωρεῖ ὅτι τὸ ποσὸ αὐτὸ εἶχε σχέση μὲ τὴ συνομοσία καὶ ὅτι οἱ ἄνθρωποι ποὺ παρεῖχαν ὑπηρεσίες ἐπὶ πληρωμῇ ἦταν οἱ δυσαρεστημένοι ἢ αὐτοὶ ποὺ δὲν κατάφεραν νὰ ἔχουν τὴ βασιλικὴ εὐνοια, ὅπως ὁ Γρίβας· Petropulos, *Politics*, σ. 369.

1. Λεπτομερῆ περιγραφή μὲ πληρέστατη βιβλιογραφία δίνει ὁ Petropulos, αὐτ., σ. 329-343.

2. *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, 13 Φεβρουαρίου 1841, φύλλ. 3.

3. Petropulos, αὐτ., σ. 369.

4. Ὁ Μουσοῦρος ἔγραφε πολὺ συχνὰ στὸν Βογορίδη· ὁ πεθερὸς του ἦταν γι' αὐτὸν ὁ σύνδεσμός του μὲ τὴν Πύλη. Ἔτσι, ἐκτός ἀπὸ τὰ γράμματα, ἔστειλε, μέσῳ τοῦ πεθεροῦ του, καὶ τὶς ἐπίσημες ἀναφορές του πρὸς τὸν Rechid Pacha καὶ συγχρόνως ἀντίγραφα ἢ περιλήψεις αὐτῶν τῶν ἀναφορῶν γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Βογορίδη.

σης και στον Όθωνα, ποιοι του τις ανταπέδωσαν, σε ποιές δεξιώσεις παρευρέθηκε, καθώς επίσης και για προσωπικές του υποθέσεις. Σαν πρώην επίτροπος της ήγεμονίας της Σάμου στα 1834-1837, κατέχει καλά και ενδιαφέρεται για τα σαμιακά πράγματα· έτσι μεγάλο μέρος της αλληλογραφίας του αφιερώνεται σ' αυτή και είναι σχετική με φόρους, διοίκηση μοναστηριακών κτημάτων, εκπαίδευση, πολίτευμα. Πολλές φορές συμβουλεύει τον πεθερό του ως προς τη στάση που πρέπει να κρατήσει στις διαφορές του με τους Σαμίους, πώς να συμπεριφερθῆ, ποιούς να τιμωρήσει και πώς· του έφιστά την προσοχή ότι οι Σάμιοι προσπαθούν να τον αντικαταστήσουν με έναν νέο ήγεμονα, που τους υπόσχεται ότι, αν διοριστῆ στη θέση του Βογορίδη, θα επιτρέψει την αυτονομία και ότι θα τους παραχωρήσει όλους τους φόρους¹. Γράφει ακόμη για μερικές άσημαντες υποθέσεις Όθωμανών υπηκόων που βρίσκονται στην Ελλάδα, π.χ. έξοφληση χρεών, κλοπή αντικειμένων, διατροφή Τούρκων ναυαγών και έξοδα επιστροφῆς των στην Τουρκία. Τὸν ἀπασχολεῖ ἐπίσης πολὺ ὁ ἡμερήσιος ἀθηναϊκὸς τύπος. Δείχνει εὐαισθησία στὰ σχόλια τῶν ἐφημεριδογράφων: ἱκανοποιεῖται ἀφάνταστα ὅταν εἶναι εὐνοϊκά, ἐξοργίζεται ὅταν δὲν τοῦ ἀρέσει κάτι καὶ δὲν διστάζει νὰ ἀγωνίζεται μέσῳ τῶν ἐφημερίδων καλυμμένος κάτω ἀπὸ τὸ ὄνομα κάποιου ἄλλου. Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1840, δύο ὑπήκοοι τῆς Πύλης παραπονέθηκαν στὸν Μουσοῦρο ὅτι κατηγορήθηκαν γιὰ κλοπὴ καὶ ὑποβλήθηκαν σὲ ἀπάνθρωπα βασανιστήρια. Ἀπειλήσε τότε ὅτι θὰ διαμαρτυρηθῆ στὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση «γιὰ νὰ γνωρίσουν καὶ οἱ ξένες πρεσβεῖες ὅτι στὴν Ἑλλάδα γίνεται ἀκόμη χρῆσις τῶν βασάνων ἐναντίον τῶν ὑπηκόων τῆς Ὑψηλῆς Πόρτας. Τὸ γεγονός τοῦτο ἀφοῦ κάμει τὸν ἀπαιτούμενον κρότον, θέλει χρησιμεύσει οὐσιωδῶς εἰς τὴν παροῦσαν περίστασιν πρὸς ἀποστόμωσιν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἥτις δισχυρίζεται νὰ μὴ ὑπάγωνται εἰς τὰ Ὄθωμανικὰ Δικαστήρια οἱ ἐν Τουρκίᾳ ἐγκληματῆαι Ἑλληνας, ἐπὶ προφάσει τοῦ νὰ μὴ ὑποφέρωσι τὰς διαθρυλλουμένας ὡς ἐν χρήσει παρ' ἡμῶν στρεβλώσεις»². Γιὰ τὰ βασανιστήρια τῶν δύο Ὄθωμανῶν ὑπηκόων φαίνεται ὅτι ὁ Μουσοῦρος ἔγραψε ἕνα σχέδιο ἐπιστολῆς, πὺ κατόπιν κάποιος Franceschi συνέταξε καὶ δημοσίευσε στὴν ἐφημερίδα *Ἡχὼ τῆς Ἀνατολῆς*. Ὁ Ἑλληνικὸς *Ταχυδρόμος*, ἐφημερίδα ἀθηναϊκὴ, ἀπάντησε στὸ ἄρθρο αὐτό, καὶ στίς 18/1/1841 ὁ Μουσοῦρος γράφει στὸν πεθερό του: «Ἡ ἀπάντησις αὕτη καίτοι πλήρης ψευδολογιῶν, ἀποδεικνύει μολαταῦτα εἰς ὅσῃν ὁ Ἑλληὺν ἐφημεριδογράφος εὐρίσκειται στενοχωρίαν καὶ ἀμηχανίαν τοῦ ν' ἀπολογηθῆ πρὸς τὸ ἡμέτερον ἄρθρον τὸ ὁποῖον, ὡς ἄριστα συντεταγμένον παρὰ τοῦ Mr. Franceschi, ἔκαμε ἐνταῦθα πολὺν κρότον καὶ ἐντύπωσιν. Ἐπισυνάπτω σχέδιον ἀνταπαντή-

1. Μουσοῦρος πρὸς Βογορίδη, Ἀθήνα, 8 Ἰαν. 1841 καὶ 29 Ἰαν. 1841.

2. Μουσοῦρος πρὸς Βογορίδη, Ἀθήνα, 18 Σεπτεμβρίου 1840.

σεως μετὰ πολλῆς βίας συντεταγμένον, τὸ ὁποῖον παρακαλῶ νὰ δώσῃ ἐπίσης τῷ Mr. Franceschi διὰ νὰ τὸ διορθώσῃ καὶ δημοσιεύσῃ, ὡς ἐπραξε τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ προλαβόντος. Μοὶ κακοφαίνεται ὅτι δὲν δύναμαι νὰ ἐκθέσω ἐλευθέρως ὅσα ἐπισήμως γνωρίζω περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης, διότι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἤθελεν ἐκ τούτου ὑποπτέυσῃ ἐμὲ ὡς συντάκτην τῶν τοιούτων ἄρθρων, ὅπερ ἤθελεν εἶναι βλαπτικὸν ὡς πρὸς τὰς ἄλλας σχέσεις μου».

Προσπάθησε ἀκόμη νὰ πάρῃ ἐνεργὸ μέρος στὴν ὑπόθεσις τῶν ἐθνικῶν κτημάτων¹, γιὰ νὰ δεῖξῃ στὴν Πύλῃ τὴ χρησιμότητά του. Ἀλλὰ καὶ ἐδῶ ἡ συμβολή του δὲν ὑπῆρξε πολὺ σπουδαία, τοὺς πρώτους αὐτοὺς μῆνες τῆς διαμονῆς του στὴν Ἀθήνα. Οἱ Τούρκοι «ἐφέντηδες» ποὺ εἶχαν σταλῆ στὴν Ἑλλάδα, πρὶν ἀκόμη ἔρθῃ ὁ Μουσοῦρος, γιὰ νὰ διαπραγματευθοῦν μὲ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησις τὴν ὑπόθεσις αὐτή, δὲν ἦταν πρόθυμοι νὰ τὸν ἀφήσουν νὰ ἀναμειχθῇ. Ὁ Μουσοῦρος ὅμως, ὕστερα ἀπὸ πολλὰ διαβήματα πρὸς τὸν Μεγάλου Βεζύρη, τελικὰ πέτυχε τὴν ἀνάκλησή τους καὶ ἔτσι ἔμεινε μόνος γιὰ νὰ χειριστῇ τὸ θέμα τῶν διαπραγματεύσεων. Ἀλλὰ καὶ πάλι δὲν συνέβη τίποτα τὸ σημαντικόν· γράφει ὁ Μουσοῦρος στὶς 17/11/1840: «Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἀναβάλλει τὴν ἐκπεραίωσιν τῶν ὑποθέσεων τῶν ἐν Λαμίᾳ καὶ Θήβαις ὀθωμανικῶν κτημάτων καὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ βακουφίων, καὶ ἐνῶ δὲν ἀμφισβητεῖ περὶ τῶν κατὰ ταῦτα ὀθωμανικῶν δικαίων, οὐδεμίαν μοι διευθύνει ἀπόκρισιν θετικὴν καὶ τελικὴν εἰς τὰς διακοινώσεις τὰς ὁποίας τῇ διέπεμψα τόσον περὶ τῶν ὑποθέσεων αὐτῶν καθὼς καὶ περὶ τῶν πατριαρχικῶν ἀπαιτήσεων καὶ τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων».

Ὅλα ὅσα περιέχονται στὰ γράμματα ποὺ ἔστειλε ὅλους αὐτοὺς τοὺς μῆνες ἴσως ἔχουν κάποια σημασία, δὲν ἦταν ὅμως ὑποθέσεις δύσκολες γιὰ ν' ἀπασχολοῦν ἕναν πρεσβευτὴ, καὶ αὐτὸ τὸ καταλάβαινε καὶ ὁ ἴδιος. Ὅταν λοιπὸν παρουσιάστηκε ὁ Γρίβας μὲ τὴν πρότασή του, ἴσως νὰ διέβλεψε ὁ Μουσοῦρος μιὰ εὐκαιρία νὰ δεῖξῃ στοὺς προϊσταμένους του ὅτι ἐπιτέλους ἦταν ἰκανὸς νὰ προσφέρῃ καὶ αὐτὸς κάποια ὑπηρεσία στὴν Πύλῃ, καὶ ὅτι δὲν κρατοῦσε ἄδικα τὴν θέση τοῦ διπλωματικοῦ ἀντιπροσώπου. Ἀλλωστε σὲ γράμμα του ἀπὸ τὶς 28/8/1840 γράφει ὅτι ὑπέβαλε ἀναφορὰ γιὰ τὰ μέτρα ποὺ πῆρε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις «ἐπὶ σκοπῷ οὐχὶ μόνον τοῦ νὰ μεταβάλῃ εἰς ὑπηκόους Ἑλληνας τοὺς ἐν Ἑλλάδι διατρίβοντας πολλοὺς ὑπηκόους τῆς Ὑψηλῆς Πόρτας, ἀλλὰ καὶ τοῦ νὰ καθυποβάλῃ αὐτοὺς εἰς τὴν στρατολογίαν». Κάτι παρόμοιο λοιπὸν, ἀντί-

1. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος οἱ τουρκικὲς ἰδιοκτησίες ποὺ ἀνῆκαν εἴτε σὲ Τούρκους ἰδιῶτες εἴτε στὸν Σουλτάνο, περιῆλθαν στὸ ἑλληνικὸ κράτος καὶ ἀνακηρύχθηκαν ἐθνικὲς, ὅτι ἀνήκουν δηλ. στὸ ἑλληνικὸ ἔθνος. Τότε σχηματίστηκε ἡ Μεικτὴ Ἐπιτροπὴ ἀπὸ Ἑλληνας καὶ Ὀθωμανοὺς γιὰ νὰ ἐξετάσῃ τοὺς τίτλους ἰδιοκτησίας καὶ νὰ καθορίσῃ τὴν τύχην τῶν πρώην ὀθωμανικῶν κτημάτων, ὅσα βρισκόνταν στὴν Ἑλλάδα.

ποινα γιὰ τὶς ἐνέργειες τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως, πρέπει νὰ κἀνη καὶ ἡ Τουρκία. Τὸν Γρίβα βέβαια τὸν ξέρει καλά, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι, ντόπιοι καὶ ξένοι¹. Γι' αὐτό, ἐνῶ τὸν παρουσιάζει πρὸ σημαντικὸν ἀπὸ ὅσο πραγματικὰ εἶναι, ὥστε νὰ πιστέψῃ ἡ Πύλη ὅτι ἀξίζει ὁ κόπος ν' ἀσχοληθῇ μαζί του, συγχρόνως κἀνει καὶ τὴν ὑπόδειξη, ἐὰν ὁ Γρίβας γίνῃ δεκτὸς στὴν Κωνσταντινούπολη, νὰ τοποθετηθῇ σὲ ἀμέρος καὶ ὑπουργεῖμα ἀκίνδυνον».

Δὲν εἶναι γνωστὸ πῶς ἀντέδρασε ἡ Πύλη στὴν πρόταση τοῦ Μουσοῦρου, γιὰτὶ ἡ ἀπάντησις τοῦ Βογορίδη δὲν ὑπάρχει. Ὑπάρχει ὅμως ἀπάντησις στὸ ἐπόμενον γράμμα τοῦ Μουσοῦρου ἀπὸ 8/3/1841, μὲ τὸ ὁποῖο ζητοῦσε πάλι τὴ μεσολάβησις τοῦ Rechid Paoha, γιὰ νὰ βιασθῇ ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις νὰ διεκπεραιώσῃ τὶς τουρκικὰς ὑποθέσεις. Τοῦ ἀπαντᾷ λοιπὸν ὁ Βογορίδης. «Κατ' ἀρχὰς καταγινόμεθα εἰς τὴν διόρθωσιν τῶν λειψάνων τοῦ Αἰγυπτιακοῦ προβλήματος... Εἰσέτι τὸ Μινιστέριόν μας ὑπονόμως διασαλεύεται καὶ παρέχει ἡμῖν πολλὴν μέριμναν ψυχικὴν. Διὰ τοῦτο καὶ παρατείνεται ἡμέραν παρ' ἡμέραν ἡ δραστηρία γλωσσοῦ πρὸς οὐδὲν σημειοῦ ἢ Ἐξοχότης Τῆς, ὅτι πρέπει νὰ μετέλθῃ ὁ Ρεσιδ Πασᾶ Ἐφένδῃ μας»².

Φαίνεται πὸς οἱ Τοῦρκοι, ἀπασχολημένοι μὲ διάφορες ἄλλες ὑποθέσεις, π.χ. ἀποστασία χριστιανῶν Βουλγάρων, συρροὴ ὀπλοφόρων Ἑλλήνων στὴν Κρήτη, αἰγυπτιακὸ πρόβλημα, δὲν βρῆκαν καιρὸ νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὴν περίπτωσιν τοῦ Γρίβα. Πάντως εἶναι γεγονὸς ὅτι ὁ Γρίβας δὲν ἔφυγε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ἐξακολούθησε νὰ ζῇ στὴν Ἀθήνα καὶ νὰ περνᾷ τὴ ζωὴν του εὐχάριστα, ὥστε κάποιος ξένος ποὺ πέρασε λίγα χρόνια ἀργότερα ἀπὸ ἐκεῖ, ἔγραψε: «Ὁ Θεόδωρος Γρίβας, ὁ ποὺ ὀνομαστὸς ἀπὸ τοὺς ὀπλαρχηγοὺς τῆς Ἀκαρνανίας, ἔχει μάθει — καὶ μάλιστα σὲ μιὰ ἡλικίᾳ ποὺ ὑποτίθεται ὅτι ἔχει πάψῃ νὰ μαθαίνει — νὰ χορεύῃ ὄχι μόνον ὄλους τοὺς ἄλλους χορούς, ἀλλὰ καὶ βάλς»³.

Ἀθήνα

ΣΟΦΗ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

1. Ὁ Piscatory π.χ. γράφει γι' αὐτόν: «Εἶναι σκληρὸς, ἀπληστος, καὶ οἱ ἐπαρχίες τὸν τρέμουν ἢ δυσαρέσκειά του τὸν ἔχει κάνει συνταγματικὸ, ὁπαδὸ τοῦ Armansperg, φίλου τοῦ Μαυροκορδάτου, ἀλλὰ αὐτὸ ποὺ τὸν κυριαρχεῖ καὶ ποὺ πάντα θὰ τὸν κατευθύνῃ εἶναι ἡ φιλοδοξία, ἡ ἀνάγκη γιὰ χρήματα καὶ τὸ μίσος του γιὰ τὸν Κολοκοτρώνη». Piscatory πρὸς Guizot, Ἀθήνα, 6 Σεπτ. 1841 (7ème rapport). Βλ. «Textes et documents, La Grèce d'Othon», publiés par Jean Poulos, *L'Hellenisme Contemporain* 9, 1955, 436.

2. Βογορίδης πρὸς Μουσοῦρο, 15 Μαρτίου 1841.

3. G. A. Perdicaris, *The Greece of the Greeks*, Νέα Ὑόρκη 1845, τ. 1, σ. 80.